

Відповідальність за корупцію в світлі міжнародно-правових актів

Т. Б. Грек,

студентка юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Г. Б. Грек,

студент юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Корупція — це складне негативне соціально-правове явище, що становить підвищену небезпеку для всіх верств суспільства. З корупцією стикаються майже всі соціально-економічні системи, однак у різних країнах і на різних етапах розвитку ця проблема проявляється в неоднакових кількісних показниках. Як свідчить міжнародний досвід, максимум, чого можна досягти — це до певної межі знизити рівень небезпечних корупційних проявів, локалізувати сфери її поширення, пом'якшити вплив на соціальні процеси.

На жаль, показники, що характеризують стан боротьби з корупцією в Україні, не можна визнати задовільними. На IV Всесвітньому форумі з питань боротьби з корупцією (Бразилія, червень 2005 р.) Україна була названа серед тих країн, де масштаби корупції є найбільшими [4, 183].

Аналогічного висновку на початку 2009 р. дійшла Міжнародна правозахисна організація Transparency International, за оцінкою якої Україна продемонструвала серед 69 країн один з найгірших показників. За п'ятибальною шкалою, де 1 бал — найнижчий рівень, а 5 — найвищий, рівень корупції в Україні оцінили у 4,3 бали.

Під **корупцією** (від лат. corraptio — підкуп) звичайно розуміють підкупність і продажність державних та інших службовців і корисливе використання ними в особистих або групових інтересах офіційних повноважень, авторитету й можливостей, які надає певна посада [2].

Досить лаконічне і всеохоплююче визначення використовується в довідковому документі ООН про боротьбу з корупцією: «Корупція — це зловживання державною владою для отримання вигоди у власних цілях».

Більш конкретне визначення корупції міс-

В статті досліджується існуюча проблема відповідальності за корупцію в законодавстві України, а також аналізується досвід інших правових систем та пропонуються шляхи інституційних реформ.

Ключові слова: корупція, корупційні правопорушення, відповідальність фізичних і юридичних осіб

ється у ст. 2 Конвенції Ради Європи «Про корупцію в контексті цивільного права», прийнятій у Страсбурзі 4 листопада 1999 р. Корупція означає «прямі чи опосередковані вимагательство, пропонування, дачу або одержання хабара чи будь-якої іншої неправомірної вигоди або можливості її отримання, які порушують належне виконання будь-якого обов'язку особою, що отримує хабара, неправомірну вигоду чи можливість мати таку вигоду, або поведінку такої особи».

Корупція характеризується низкою притаманних їй *ознак*:

- 1) корупція має суспільний характер та спосіб прояву, і обумовлюється станом суспільства на кожному конкретному етапі його розвитку;
- 2) її суб'єктами можуть бути тільки особи, наділені владою чи публічними повноваженнями;
- 3) вона проявляється у вигляді реалізації такої влади чи повноважень у неправомірних, здебільшого корисливих діях;
- 4) корупція тісно пов'язана з організованою злочинністю і на думку багатьох вчених є її невід'ємною частиною;
- 5) структурно вона складається з кримінальних злочинів, адміністративних правопорушень і цивільно-правових деліктів;
- 6) суспільна небезпечність корупції полягає, перш за все, у негативному впливі на охоронювані законом цінності у сфері державної влади. Вона шкодить економіці, знижує довіру громадян до уряду, знищує авторитет влади, підриває демократичні засади суспільства, унеможливує реалізацію принципів справедливості, правосуддя та правопорядку, завдає шкоди суспільній моралі.

Академік А. П. Закалюк вважає, що корупція

за своєю сутністю є суспільним (суспільно неприйнятним) соціально зумовленим феноменом у сфері публічної влади або публічних повноважень, який полягає у їх спрямуванні та реалізації не в інтересах суспільства та його легітимних інституцій, а в інтересах окремих осіб (груп), як правило, корисливих, чим завдає значної шкоди суспільній організації, насамперед державі, її фактичній незалежності [4, 183].

За оцінкою А. І. Кірпишківа, корупція — це корозія влади. Як іржа роз'їдає метал, так корупція розвалює державний апарат і моральні засади суспільства. Рівень корупції — своєрідний термометр суспільства, показник його морального стану і здатності державного апарату вирішувати завдання не у власних інтересах, а в інтересах суспільства [7, 79].

В Конвенції ООН проти корупції, прийнятій Генеральною асамблеєю ООН 31 жовтня 2003 р. та ратифікованій Законом України від 18 жовтня 2006 р. № 251-VI, державами-учасницями було заявлено про їх стурбованість серйозністю породжуваних корупцією проблем і загроз для стабільності й безпеки суспільств, що підриває демократичні інститути й цінності, етичні цінності й справедливість та завдає шкоди сталому розвитку й принципу верховенства права. Конвенцією було проголошено, що попередження та викорінення корупції — це обов'язок усіх держав, і що для забезпечення ефективності своїх зусиль у вказаній сфері вони повинні співпрацювати одна з одною при підтримці та участі окремих осіб та груп за межами публічного сектору. Кожна держава-учасниця розробляє й здійснює політику протидії корупції, на принципах правопорядку, належного управління державними справами й державним майном, справедливості, рівності перед законом, чесності й непідкупності, прозорості й відповідальності, а також сприяння формуванню культури, яка відкидає корупцію. Слід підкреслити, що Конвенція пропонує широкий спектр організаційно-правових, соціальних, культурно-виховних заходів з протидії корупції.

Значна увага у документі приділяється відповідальності юридичних та фізичних осіб. Так, відповідно до ст. 26 Конвенції, кожна держава-учасниця вживає таких заходів, які, з урахуванням її принципів права, можуть бути необхідними для встановлення відповідальності юридичних осіб за участь у злочинах, що визначені цією Конвенцією. За умови дотримання принципів права держави-учасниці, відповідальність юридичних осіб може бути кримінальною, цивільно-правовою або адміністративною. Притягнення до

такої відповідальності не заперечує кримінальної відповідальності фізичних осіб, які вчинили злочини. Також кожна держава-учасниця, забезпечує застосування щодо юридичних осіб, які притягаються до відповідальності, ефективних, домірних і таких, що здійснюють стримувальний вплив, кримінальних або некримінальних санкцій, у тому числі грошових.

Зауважимо також, що згідно з п. 2 ст. 65 Конвенції кожна держава-учасниця може вживати суворіших заходів для запобігання корупції та боротьби з нею, ніж ті, що передбачені Конвенцією.

Слід зазначити, що в історичному плані сучасна корупція майже не відрізняється від «старої», але сьогодні для її розвитку склалася особливо сприятлива атмосфера: перехід від командної економіки до ринкової, поява нових «правил гри», ерозія традиційних цінностей надають цьому феномену особливо гострого характеру. Безумовно, новим моментом є інтернаціоналізація корупції, яка безпосередньо пов'язана з глобалізацією світової економіки [8].

На міжнародному рівні підхід до розуміння явища корупції та заходів боротьби з нею вперше були розглянуті у 1989 р. на міжнародному семінарі по проблемі корупції у сфері державного управління, який відбувся під егідою ООН у Гаазі (Нідерланди). Проектом резолюції Восьмому конгресу ООН було запропоновано таку рекомендацію [9]: «Оскільки корупція серед державних службових осіб може звести нанівець потенційну ефективність усіх урядових програм, утруднити розвиток і створити загрозу для окремих осіб і групи осіб, надзвичайно важливо, щоб усі держави:

- а) розглянули адекватність свого кримінального законодавства, включаючи процесуальні норми для реагування на всі види корупції та відповідні санкції, які забезпечать належне стримування;
- б) розробили адміністративні механізми для попередження корупції та зловживання владою;
- в) установили процедури виявлення, розслідування й засудження корумпованих посадових осіб;
- г) розробили правові положення для конфіскації коштів і майна, здобутих у результаті корупції;
- д) застосували економічні санкції до підприємств, причетних до корупції».

Відмінними рисами рекомендованого світовому співтовариству нового розуміння корупції є [10]:

- 1) включення до змісту відповідного поняття широкого кола порушень корупційного характеру: етичних, дисциплінарних, адміністративних і кримінальних. Таким чином, корупція як соціальне явище тлумачиться досить широко. Навіть більш широко, ніж передбачає правовий підхід. Маються на увазі так звані корупційні порушення, що зазіхають на моральні правила, якими повинен керуватися державний службовець. Кримінально-карна корупція є лише одним із видів корупції;
- 2) обмеження кола суб'єктів корупційних діянь державними посадовими особами. Стосовно корупційних проявів, у яких передбачається одержання чиновником незаконних благ (майна, послуг, пільг), коло суб'єктів таких діянь доповнюється фізичними та юридичними особами, що надають ці блага.

За своєю сутністю корупція є сукупністю різних за характером і ступенем суспільної небезпечності, але спільних за своєю суттю діянь (кримінальних, адміністративних, цивільно-правових, дисциплінарних), а також порушень етичних норм поведінки посадових осіб, пов'язаних із вчиненням цих діянь.

Поняття «корупційний злочин» і «корупційне правопорушення» вжиті у Конвенції щодо корупції у контексті кримінального права, прийнятій 4 листопада 1998 р. Отже, вони є загальновизнаними у міжнародному праві, що дає підставу для виокремлення такого виду злочинності, як корупційна.

Як відомо, особливістю корупційних злочинів є те, що, у діючому Кримінальному кодексі України серед інших суспільно небезпечних злочинів відсутнє таке поняття, як «корупційні злочини»; по-друге, термін «корупційні злочини» є збірним для окремої групи передбачених Кримінальним кодексом України злочинів. Коло корупційних злочинів не зводиться до хабарництва, і водночас не співпадає з посадовими злочинами.

При цьому, деякі вчені вважають, що частина передбачених чинним КК України злочинів може бути безумовно визнана корупційними, інша — лише за певних умов їх вчинення [6, 215]. Інші пропонують всі корупційні злочини поділити на три групи: власне корупційні, в яких в якості основного безпосереднього об'єкта посягань виступає авторитет державної служби чи служби в органах місцевого самоврядування (корупційні злочини у вузькому розумінні); корупційні злочини, що посягають на названу соціальну цінність як на додатковий обов'язковий об'єкт

(корупційні злочини у широкому розумінні); корупційні злочини, що посягають на зазначену соціальну цінність як на факультативний (необов'язковий) об'єкт. На думку деяких з них, злочини, що посягають на права комерційних і інших недержавних організацій не можуть бути віднесені до числа корупційних, оскільки вони безпосередньо не заподіюють шкоди авторитету державної влади, чи органів місцевого самоврядування [5, 374–375]. З цим висновком складно погодитися.

Наявність в юридичній літературі до останнього часу різних підходів щодо визначення критеріїв, за якими вчинені злочини можуть бути віднесені до числа корупційних, а також відсутність чіткої визначеності критеріїв на законодавчому рівні, поряд з високою латентністю цих злочинів, яка, за висновками дослідників, становить понад 90 %, створювало необ'єктивне, викривлене уявлення про дійсне поширення корупційної злочинності в країні.

Аналіз судової практики по справах про корупційні злочини за останні десять років дав змогу виявити такі тенденції:

1. Кількість зареєстрованих фактів хабарництва у 2009 р., порівняно з 2008 р., знизилось з 2297 до 2102, або на 8,5 %, а порівняно з 1990 р. — більше ніж у 2 рази.
2. За останнє десятиріччя спостерігається зростання хабарництва, вчиненого групою осіб, та підвищення освітнього рівня хабарників. Так, якщо у 1990 р. питома вага групового хабарництва становила 19,5 %, то в наступні роки — біля 40 %. Відсоток корупціонерів, які мають вищу і середню освіту, зріс з 52 % у 1990 р. до 84 % у 1999 р.
3. У країні склалась явна невідповідність між поширеністю корупційних злочинів і кінцевою стадією правового реагування на них — кількістю розглянутих справ і винесених судами вироків. Наприклад, ось як виглядала статистика судової практики призначення покарань за вчинення хабарництва за 1998 р.:
 - до 42 % засуджених були застосовані судом більш м'які міри покарання, ніж передбачені нижчою межею;
 - кожен третій хабарник засуджений умовно або з відстрочкою виконання вироку;
 - до 30 % осіб, засуджених за хабарництво, не була судами застосована передбачена законом конфіскація майна;
 - дві третини засуджених корупціонерів не були позбавлені судами права на обіймання певної посади або зайняття певною діяльністю.

Таким чином, для судової системи України характерна тенденція безпрецедентно м'якого ставлення до хабарництва і хабарників. Однак така позиція судів вступає в протиріччя з принципами соціальної справедливості, особливо через зростання корупційних злочинів, розширення масштабів корупції в усіх сферах життя суспільства і держави [1, 229].

Детермінанти (криміногенні фактори) корупційних злочинів можна поділити на політичні, економічні, правові, організаційно-управлінські та соціально-психологічні. Вони досить повно викладені у Концепції боротьби з корупцією на 1998—2005 рр., затвердженої Указом Президента України від 24 квітня 1998 року, та наукових працях А. П. Закалюка, Л. В. Багрий-Шахматова, О. М. Джузи, М. І. Мельника, І. К. Туркевича та ін. У Концепції було зроблено доктринальний висновок щодо стратегії протидії її проявам. Згідно з ним, боротьба з останніми має ґрунтуватися на поєднанні профілактичних, правоохоронних та репресивних заходів. При цьому, пріоритет повинен надаватися профілактичним заходам загальносоціального і спеціального кримінологічного спрямування [4, 218].

Цей висновок знайшов своє відображення у Засадах антикорупційної політики, затверджених Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 8 грудня 2009 р. № 1688-р. Згідно з ними антикорупційна політика держави — це комплекс право-

вих, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, спрямованих на створення системи запобігання та протидії корупції і усунення причин її виникнення. Її метою є зниження рівня корупції та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян та суспільства від її негативних наслідків.

Однією з основних засад антикорупційної політики має бути розуміння корупції як соціально зумовленого явища, яке повинно розглядатися з позиції соціального детермінізму. Водночас на відміну від таких зарубіжних країн, як США, Канада, Велика Британія, Франція, Німеччина, КНР та деяких інших, в Україні кримінальна відповідальність юридичних осіб за вчинення корупційних злочинів відсутня.

Як показує міжнародний і вітчизняний досвід, дійовим засобом протидії корупції насамперед є політична воля. Професор О. М. Джуза справедливо зазначає, що за відсутності такої волі найдосконаліше законодавство має декларативний характер, а діяльність правоохоронних органів лише імітує боротьбу з корупційною злочинністю. Інший і, мабуть, найефективніший засіб протидії корупції — зробити її ризикованою та не вигідною. Доти, доки чиновнику буде вигідно брати хабарі, красти, іншим чином зловживати владою, а ризик понести покарання буде мінімальним, жодні репресивні заходи не дадуть позитивного результату [6, 215].

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. *Багрий-Шахматов Л. В.* Уголовно-правовые и криминологические проблемы коррупции, теневой экономики и борьбы с ними : учеб. пособие / Л. В. Багрий-Шахматов. – Одесса, 2001.
2. *Венгрова Л.* Рейдерство – міф чи реальність? // Юридична газета. – 2009. – № 44. – 2 листопада.
3. *Грек Б. М.* Банкрутство. Цивільний та кримінально-правовий аспекти : монографія / Б. М. Грек. – К. : Прецедент, 2006. – 303 с.
4. *Закалюк А. П.* Курс сучасної української криминології : підручник / А. П. Закалюк. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. – Т. 2.
5. *Криминология : учебник / под ред. В. Н. Кудрявцева и В. Е. Эминова.* – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Юристъ, 1999. – С. 374-375.
6. *Криминологія : підручник для студ. вищ. навч. закл. / О. М. Джуза, Я. Ю. Кондратьєв, О. Г. Кулик, П. П. Михайленко та ін.; за заг. ред. О. М. Джузи.* – К. : Юрінком Інтер, 2002.
7. *Луцев В. В.* Коррупция, учтенная и фактическая // Государство и право. – 1996. – № 8.
8. *Мени И.* Коррупция на рубеже веков: эволюция, кризис и сдвиг в ценностных представлениях // Международный журнал социальных наук. – 1997. – № 16.
9. *Науковий вісник НАСБУ.* – 1993. – № 5.
10. *Права человека : международный сборник договоров.* – Нью-Йорк : ООН, 1989.

Грек Т. Б., Грек Г. Б. Ответственность за коррупцию в свете международно-правовых актов

В статье рассматривается существующая проблема ответственности за коррупцию в законодательстве Украины, а также анализируется опыт других правовых систем и предлагаются пути институциональных реформ.

Ключевые слова: коррупция, коррупционные правонарушения, ответственность физических и юридических лиц

Grek Tetyana, Grek Glib. Responsibility for corruption in the light of international legal acts

In the article the present problem of responsibility to the corruption under the Ukrainian legislation is researched, also the other law systems' experience is analyzed and the ways of institutional reforms are offered.

Key words: corruption, corruption delinquency, responsibility of physical persons and legal entities